

Д. М. Кравець, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ І КРИМІНОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕЗЕРТИРСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні, під час відсічі російській агресії, військова злочинність, без сумніву, є прямою загрозою для народу України. Це пояснюється тим, що будь-який факт відповідного правопорушення несе в собі ризик послаблення обороноздатності нашої країни на певній ділянці лінії опору. Дезертирство, в першу чергу, належить до таких фактів.

Соціально-правове та кримінологічне пізнання того чи іншого явища у конкретний момент часу передбачає встановлення й розкриття тих його особливостей, якими визначатиметься комплекс і характер заходів, спрямованих на те, щоб запобігти принаймні подальшому поширенню цього явища. Висловлене можна стверджувати й щодо дезертирства. Дезертирство, що вчиняється в умовах воєнного стану, набуває низки соціально-правових і кримінологічних особливостей, які важливо враховувати при аналізі цього явища та під час опрацювання системи заходів запобігання йому. Як справедливо у цьому зв'язку наголошується у спеціальній літературі, процес прирощення нового наукового знання наштовхує на думку, що спочатку потрібно виділити те загальне, що дозволяє поставити питання про аналіз розглядуваного виду злочинності як помітного явища кримінальної дійсності сьогодення та виділити ті риси, які особливо помітні в характеристиці цього явища саме в цей час¹. Дійсно, недивлячись на унікальність будь-якого випадку правопорушення дезертирства, останньому як масовидному явищу сьогодні притаманні певні соціально-правові та кримінологічні особливості, що свідчать про значні зміни

в оцінці останнього суспільством і державою в умовах запровадження у країні правового режиму воєнного стану. Отже, виникає необхідність розкрити зміст особливостей, що притаманні дезертирству за часів повномасштабної збройної агресії рф проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повномасштабне вторгнення рф в Україну, загроза втратити свою територію і незалежність змушує кримінологів по-іншому подивитися на проблему дезертирства. Але спочатку слід згадати тих вчених, внесок яких став визначальним для вивчення дезертирства на етапі супротиву повномасштабній агресії рф проти України. Серед теоретичного надбання насамперед слід виділити наукові праці – статті, монографії, дисертаційні дослідження – таких вчених, як Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба та В. І. Касинюк², О. М. Артеменко³, Н. А. Дмитренко⁴, А. О. Кавунська, М. В. Корнієнко та О. О. Шкута⁵, М. І. Карпенко⁶, Т. Ю. Касько⁷,

² Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб.* (Право, 2011) 184

³ Артеменко О. М. *Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження: монографія* (Право, 2019) 224

⁴ Дмитренко Н. А., Шкута О. О. *Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія* (Видавничий дім «Гельветика», 2022) 186

⁵ Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. *Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти: монографія* (Видавництво «Юридика», 2023) 212

⁶ Карпенко М. І. *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) теоретичні та прикладні аспекти: монографія* (ВНЗ «Національна академія управління», 2018) 420

⁷ Касько Т. Ю. *Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби* (дис канд. юрид. наук Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2015) 264

¹ Пазій Б. А. *Кримінологічні особливості та класифікація крадіжок в Україні, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану* (2023) 45 *Питання боротьби зі злочинністю* 142.

М. Г. Колодяжний¹, Д. Ю. Купар², А. М. Ониськів³, Є. Б. Пузиревський⁴, М. М. Сенько⁵, В. М. Стратонов та Є. Л. Стрельцов⁶, С. О. Харитонов⁷ та ін.

Метою цієї статті є: встановлення та розкриття змісту соціально-правових і кримінологічних особливостей дезертирства, що вчиняється саме в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Соціально-правові та кримінологічні особливості злочинності – важливі аспекти, що допомагають зрозуміти природу певного виду злочинів та характер чинників, що впливають на їх поширеність у суспільстві. Соціально-правові особливості злочинності стосуються зв'язку між злочинністю та соціальними умовами в суспільстві, а також правовими нормами, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення правопорушень. У свою чергу, кримінологічні особливості злочинності покликані розкрити причини вчинення тих чи інших протиправних діянь, особливості їх поширення, особу злочинця, можливі шляхи їх запобігання та ін.

У теперішній час визначальною соціально-правовою особливістю дезертирства є *зв'язаність з встановленням законодавцем до цього протиправного діяння*, що вбирає в себе неоднозначну позицію соціуму до оцінки останнім розглядуваного діяння. Розкриємо зміст цієї особливості.

За будь-яких часів – чи то за часів перебування України у складі радянської системи координат, чи то за часів, що настали після набуття

нашою країною незалежності у 1991 р., чи то навіть за часів панування на території сучасної України влади московського князівства, а згодом російської імперії, що передували жовтневому перевороту у першій треті ХХ ст., – завжди існувала кримінальна відповідальність за дезертирство. Ми зробимо акцент лише на кримінально-правовій оцінці цих правопорушень періоду Новітньої української історії, що є частиною знання про соціально-правові особливості розглядуваного виду кримінально караного правопорушення. Отже, тривалий час, вже у період незалежності нашої держави, положення норми, якою встановлювалася кримінальна відповідальність за аналізований вид правопорушення, виявлялися своєрідним відлунням кримінальної заборони, встановленої ще за радянським режимом. Згідно зі ст. 241 КК УССР 1960 р. дезертирство каралося позбавленням волі на строк до десяти років, а в деяких випадках, особливо під час військового стану або збройного конфлікту, можливим було застосування й смертної кари⁸. Такому підходу є цілком логічне пояснення, адже під час Холодної війни – відомої сторінки історії протистояння таких двох ядерних держав, як СРСР та США, – дезертирство вважалося особливо тяжким злочином і сприймалося не лише як внутрішнє кримінальне правопорушення, а й як потенційна загроза національній безпеці. Причому ця норма вирізнялася достатньою стабільністю. За весь час її існування у форматі Кримінального кодексу 1960 р. лише двічі вносилися зміни до редакції статті 241. Вперше зміни було внесено Указом Президії Верховної Ради УССР⁹ у 1974 р. у зв'язку із розширенням суб'єктного складу злочину, коли у пункті «в» ст. 241 Кодексу стала передбачалася не лише відповідальність за дезертирство, вчинене особою офіцерського складу, а й відповідальність за це діяння, вчинене з боку прапорщика або мічмана. І в такому вигляді норма проіснувала до 2000 р., коли Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» № 1483-III

¹ Колодяжний М. Г. 'Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні' (2013) 26 Питання боротьби зі злочинністю 109–117.

² Купар Д. Ю. 'Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби' (дис канд. юрид. наук Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018) 228

³ Ониськів А. М. 'Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці' (автор. канд юрид наук Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017) 20

⁴ Пузиревський Є. Б. 'Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам' (дис канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2011) 186

⁵ Сенько М. М. 'Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби' (автор. дис канд. юрид. наук НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Київ, 2005) 18

⁶ Стратонова В. М., Стрельцова Є. Л. (ред) *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: кол. монографія* (Гельветика, 2015) 340

⁷ Харитонов С. О. *Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія* (Право, 2018) 328

⁸ Уголовный кодекс Украинской ССР. Киев: Политиздат Украины, 1964. С. 104–105.

⁹ Про внесення доповнень і змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УССР від 14 жовтня 1974 р. № 3130-VIII. *Відомості Верховної Ради УССР*. 1974. № 44. Ст. 445.

від 22 лютого 2000 р.¹ покарання у виді смертної кари замінено на довічне ув'язнення.

У новому КК України 2001 р. збережено достатню сувору відповідальність за дезертирство. Разом із тим відбулося й певне пом'якшення відповідальності. Так, ст. 408 КК вже не передбачалося покарання у виді довічного ув'язнення (навіть якщо дезертирство вчинялося в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці). У той самий час, як й у попередньому КК 1960 р., редакція статті у новому КК вирізнялася достатньою стабільністю. Лише одного разу, у 2015 р., вносяться зміни до аналізованої статті, а саме: з'являється нова частина, що понумерована як частина третя, в якій встановлюється відповідальність за дезертирство, вчинене в умовах *особливого періоду* (курсив – наш), крім воєнного стану, у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років². Нами не випадково зроблено акцент на словосполученні «особливий період». Адже цей правовий режим в Україні розпочав діяти ще починаючи із 17 березня 2014 року, тобто з моменту оприлюднення Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17 березня 2014 р. № 303/2014. Проте для рефлексії закону про кримінальну відповідальність на військові правопорушення, що вчиняються в особливий період, у вигляді вдосконалення кримінально-правової матерії потребувався певний час, протягом якого відбулося загострення воєннополітичної ситуації, що досягло свого піку саме на початку 2015 р. У подібній ситуації будь-який випадок дезертирства відгукався послаблення оборонних позицій української сторони.

На підставі викладеного слід зробити висновок, що особливістю дезертирства, якщо воно вчиняється у бойовій обстановці або під час воєнного стану, є його віднесення до категорії особливо тяжких злочинів, що зумовлено важливістю оборонної сфери для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства. Водночас не можна не зазначити, що останнім часом спостерігається тенденція до максимального збереження бойового потенціалу України. За словами І. Бурдиги, про-

блема втечі військових з українського війська набула загрозливого масштабу; не в змозі покарати дезертирів, влада готова простити їх, аби лише вони повернулись у стрій³.

Для цього законодавцем опрацьовується правовий механізм звільнення під час дії воєнного стану військовослужбовців ЗСУ від кримінальної відповідальності за вперше вчинення дезертирства за умови їх щирого каяття й бажання повернутися до проходження військової служби⁴. Так, частиною 5 статті 401 (Поняття військового кримінального правопорушення) КК України у проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану», який 20 серпня 2024 р. ухвалила Верховна Рада України, передбачається, що особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 розділу XIX Особливої частини КК, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо до закінчення досудового розслідування вона добровільно заявила слідчому чи прокурору про намір повернутися до військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби й командир (начальник) військової частини (установи) надав згоду на продовження проходження військової служби такою особою⁵. Необхідно зазначити, що вперше за часів незалежної України в Кодексі з'явилася така заохочу-

³ Бурдига І. 'Дезертирство в ЗСУ: карати чи прощати' (Закон і Право. 12 липня 2024) <<https://www.dw.com/uk/dezertirstvo-v-zsu-desatki-tisac-sprav-ale-do-sudu-dovodat-odinici2-a-69597844/a-69597844>>

⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/239f0471-ab03-431d-a8bc-00578d2033db](https://itd.rada.gov.ua/239f0471-ab03-431d-a8bc-00578d2033db).

⁵ Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/b7b4445f-4d35-4d9d-9a13-5def54711985](https://itd.rada.gov.ua/b7b4445f-4d35-4d9d-9a13-5def54711985).

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України: Закон України № 1483-III від 22.02.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 17. Ст. 123.

² Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 16. Ст. 113.

вальна норма, що дозволяє військовослужбовцям продовжити захист суверенітету і територіальної цілісності України від збройної агресії рф.

Особливість дезертирства як явища полягає й у тому, що в контексті воєнного стану воно як протиправне суспільно небезпечне діяння здатне набути *нового соціального значення* в надскладних умовах, в яких опинилися українські громадяни та в яких мають діяти Збройні Сили країни. Це пояснюється низкою моментів. Так, у плані морально-етичного виміру, що свідчить про це соціальне значення, захист країни від російської агресії сприймається як святий обов'язок кожного українця. Тому дезертирство розглядається не лише як військовий злочин, а й як моральна зрада Батьківщини та народу. Такі факти дезертирства виявляються своєрідним дисонансом на тлі героїчних зусиль ЗСУ, які щодня відстоюють суверенітет та територіальну цілісність держави, виборюючи право на існування України як незалежної держави у майбутньому. По-друге, в умовах відсічі ворогу суспільство (принаймні переважна його частина) дуже чутливо реагує на дезертирів, сприймаючи їх як людей, котрі не виконують свого обов'язку. Це може призводити до соціального осуду та ізоляції у громаді тих, хто ухиляється від служби чи дезертирує. По-третє, повторимося, дезертирство впливає на боєздатність армії, підживляючи моральний дух військових та загалом позначаючись на ефективності дій армії. Кожен випадок втрати військовослужбовця послаблює можливості ЗСУ та створює додаткове навантаження на тих, хто залишається на передовій. Отже, всі ці аспекти перетворюються на особливість дезертирства як явища саме в ситуації, про яку йдеться.

Ще однією помітною соціально-правовою особливістю дезертирства є *неоднозначне ставлення української громади до оцінки цього протиправного діяння*. Як виявили результати проведеного анкетування пересічних громадян, українці «із розуміннями» ставляться до випадків самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, навіть при цьому посиляючись, зокрема, на те, що природним правом людини є збереження власного життя. У розвиток цієї думки, як правило, респондентами наводиться складний комплекс факторів, що нібито виправдовують такі вчинки. Причому цілком або частково можна погодитися з тими доводами, що наводять-

ся респондентами. Проте факт залишається фактом – вважають дезертирство «не вибачним» злочиним лише 47% тих, хто взяв участь в анонімному опитуванні. Отже, у своєму ставленні до вчинків дезертирів населення України не так категорично, як, припустимо, у ставленні до злочинів агресії, у тому числі військової. І явище дезертирства, на наш погляд, є дуже чутливим до позиції навколишнього середовища, котре, як нами показано, не є монолітним у своїй ставленні стосовно цього виду військового правопорушення.

Повномасштабна агресія рф проти України, повторимося, істотно вплинула на явище дезертирства. Зазначений вплив, окрім констатації соціально-правових особливостей, можна охарактеризувати й за допомогою установлення та розкриття змісту кримінологічних особливостей останнього.

Одна з таких кримінологічних особливостей дезертирства полягає в його *значному злочинному потенціалі*, що проявився з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну, тим самим довівши значення впливу у механізмі злочинної поведінки людини зовнішніх обставин у вигляді нічим невинуватеної агресії з боку російського загарбника. Саме завдяки цьому потенціалу відбулося безпрецедентне зростання кількості випадків дезертирства. Разом із тим потенціал розгляданого виду злочинності підвищився внаслідок збільшення кількості тих спеціальних суб'єктів – військовослужбовців, що поповнили лави ЗСУ через призов за мобілізацією або укладення контракту і що гіпотетично можуть опинитися у ролі правопорушників.

Проілюструємо за допомогою статистики наше твердження про значний злочинний потенціал дезертирства під час дії у країні воєнного стану та ведення активних бойових дій з метою відсічі агресору. Порівняно із довоєнним 2021-м роком, коли було зафіксовано найменшу кількість випадків як військових кримінальних правопорушень, у цілому, так і дезертирства, зокрема, число правопорушень, передбачених ст. 408 КК України, у 2023 р. збільшилося у понад 66 разів. Причому питома вага дезертирства у структурі військових кримінальних правопорушень за цей самий період зросла у сім разів, а у першій половині 2024 р. – у майже 9 разів. На сьогоднішній день жодному виду злочинних проявів не є властивим такий злочинний потенціал, як дезертирству (!) І це, підкреслимо ще раз, є визначальною кримінологіч-

ною особливістю аналізованого кримінально караного правопорушення, котра виводить дослідника на складну проблему зумовлювання таких вчинків, від успішного розв'язання якої залежатиме успіх всієї системи запобігання. Отже, війна виявилася екстраординарним чинником, що вплинув кардинальним образом на кількісні параметри дезертирства. І поки він існуватиме, буде існуватиме й тенденція до збільшення або тримання досягнутого максимуму випадків кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за ст. 408 КК України.

Таку особливість дезертирства, як значний злочинний потенціал під час війни, ще більше розкриває *залежність цих протиправних фактів від конкретної ділянки фронту*. За результатами проведеного серед фахівців у військовій справі опитування, найбільша кількість діянь, передбачених ст. 408 КК України, сьогодні припадає на Вугледарський, Куп'янський та Покровський напрямки. Як бачимо, тенденція до самовільного залишення військових підрозділів спостерігається на тих ділянках оборони країни, де інтенсивність бойових дій є максимальною. Напевно, у такій ситуації має місце переплетіння цілої низки чинників суто суб'єктивного характеру та обставин, об'єктивних за своєю природою, як-от: легкодухість, боягузтво, неможливість й далі витримувати напружену ситуацію, що загрожує пораненням та смертю, страх перед потраплянням у полон, нестача зброї та боєприпасів до неї, медикаментів, провіанту, відсутність постановки чітких бойових завдань та підкріплення, загибель побратимів та ін.

Ще одна кримінологічна особливість виявляється у тому, що дезертирству в цілому є притаманним *середній рівень латентності з дією різновекторних чинників на цей факт*. Така ситуація пояснюється низкою причин, які можна поділити на ті, що знижують латентність дезертирства, й ті, що сприяють її підвищенню. До причин, які заважають зростанню прихованих від реєстрації фактів дезертирства належать такі з них. По-перше, військовослужбовці перебувають, образно кажучи, у суворій системі координат – на них поширюються правила й вимоги Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України¹, які вони мають беззаперечно виконувати. Отже, військовос-

лужбовці перебувають під постійним наглядом і контролем. По-друге, згідно з ч. 4 ст. 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України командир зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із непокорюю, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи *дезертирством (курсиви наші)*, із негайним доставлянням затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками кримінального правопорушення². По-третє, інколи самі дезертири хизуються своїми вчинками. Так, повідомлено про підозру військовослужбовцю, який вихвалявся тим, що не повернеться на службу, та підбурював до втечі інших побратимів. Військовослужбовець, про якого йдеться, проходив службу в одній із військових частин, яка перебуває на лінії бойового зіткнення на півдні України. Отримавши щорічну відпустку, підозрюваний поїхав додому в Івано-Франківську область. Звідти військовослужбовець через месенджери почав повідомляти побратимам, які залишилися на фронті, що не збирається повертатися на службу, і навіть заспівав на відео одну з пісень про ухиливців, яку поширює ворожа пропаганда³.

Разом із тим, як правильно свого часу зазначив О. М. Артеменко, латентність злочинів проти порядку проходження військової служби, зокрема, дезертирства, у військових формуваннях, які розташовані у зоні проведення ООС (АТО) та поза нею, має відмінності, адже у зоні бойового конфлікту її рівень є вищим за той, що спостерігається на території, яка до такої зони не належить⁴. І ще: «У зв'язку із тим, що досягнути належного

² Дисциплінарний статут Збройних Сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 197.

³ 'ДБР затримало дезертира, який втік зі служби та вихвалявся про це у відео. Офіц. сайт Держаного бюро розслідування' <<https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrimalo-dezertira-yakij-vtik-zi-sluzhbi-ta-vihvalyavsya-pro-ce-u-video>>

⁴ Артеменко О. М. 'Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби' (дис канд. юрид. Наук). Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2018) 2.

¹ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 194.

рівня законності на лінії зіткнення та у перших ешелонах оборони дуже складно, тому, очевидно, що рівень латентності цих злочинів тут є набагато вищим порівняно з військовими формуваннями, розташованими поза територією Донецької і Луганської областей України»¹.

Дійсно, певна частина випадків дезертирства й сьогодні може розцінюватися як потрапляння українських військовослужбовців у полон або зникнення без вісті (особливо у бойовій обстановці, під час бойового зіткнення). У зв'язку із цим створюються ситуації такого виду латентності, як гранична, тобто зникнення військовослужбовця відбулося, але вся ситуація нібито свідчить про те, що людина могла потрапити до ворожої сторони. Така позиція підтверджується й думкою респондентів. Так, за результатами анонімного опитування, абсолютна більшість респондентів (94%) вважає, що на територіях, наближених до ведення бойових дій, рівень латентності є вищим за той, який спостерігається у відносно віддалених регіонах України.

Наступна особливість дезертирства полягає у відсутності домінантного мотиву або принаймні кількох домінантних мотивів під час вчинення цього правопорушення. На перший погляд, здається, що «домінантою» виступає легкодухість та боягузтво. Але мотиваційний комплекс, вірніше, його палітра виявляється набагато багатше (навіть за часів воєнного стану).

За підсумками вивчення кримінальних проваджень та отриманими результатами експертного опитування працівників Державного бюро розслідувань, спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері і військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань дослідниця проблеми дезертирства А. О. Кавунська презентувала основні групи мотивів вчинення дезертирства. Серед таких вчена назвала ті, що викликані, по-перше, початковим негативним ставленням до проходження військової служби, як-от: небажання проходити військову службу; страх втрати життя, можливість бути скаліченим, **пораненим чи потрапити в полон, легкодухість**; по-друге, бойовою обстановкою або воєнним станом, наприклад, боягузтво; психологічна травма після участі у бойових діях; по-третє, певною життєвою ситу-

ацією, як-от: смерть близької людини, хвороба батьків, членів сім'ї, інші сімейні чи особисті обставини); по-четверте, проходженням військової служби (наприклад, нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців); по-п'яте, факторами кримінально-протиправного характеру (наприклад, спроба уникнути покарання у результаті вчинення іншого кримінального правопорушення)².

Така мотиваційна палітра в цілому підтверджується й результатами нашого дослідження.

Нарешті, важливим чинником, який суттєво змінює природу дезертирства та його сприйняття в суспільстві, тим самим набуваючи значення особливості аналізованого явища, сьогодні є *війна*. Якщо здійснити спробу виділити те головне, що створює цю особливість, то такими моментами, зокрема, є, по-перше, загроза існуванню держави, адже в умовах війни (особливо такої, як російсько-українська, від результату якої залежить збереження державного суверенітету і національної незалежності) дезертирство буквально сприймається як зрада ідеалам людяності, свободи, справедливості на найвищому рівні. Оскільки вирішується доля саме існування цілої держави, ухилення від виконання військового обов'язку вважається не лише порушенням закону, а й відмовою захищати українську націю.

По-друге, у воєнний час суспільство вимагає від кожного максимальної мобілізації та жертвності заради спільної перемоги. Дезертирство руйнує відчуття єдності та солідарності серед військових і цивільних, адже кожен солдат є важливим елементом загальної оборонної системи. Один дезертир може деморалізувати колектив, підриваючи дисципліну та віру в спільну перемогу. Тому чинник війни ставить на порядку денному питання про колективну відповідальність всього суспільства, що руйнується вчинками дезертирів.

По-третє, в умовах війни соціальний тиск на військовослужбовців значно посилюється. Суспільство очікує від них стійкості, відваги та вірності присязі. У випадку дезертирства це призводить, як правило, до суворого суспільного осу-

¹ Артеменко О. М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження: монографія (Право, 2019) 41–42.

² Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. 82–83.

ду та викликає негативне ставлення до особи не лише з боку держави, а й від її рідних, близьких та громади.

По-четверте, війна ставить перед людьми надзвичайні моральні дилеми, про які можна сказати як про моральний вибір в екстремальних умовах. У випадку дезертирства це вибір між власним виживанням і власними інтересами та обов'язком перед державою і товаришами по службі. У мирний час дезертирство можна розглядати як порушення дисципліни, а в умовах війни – як глибоку моральну кризу, що ставить під сумнів цінності й ідеали людини.

Висновки. На підставі проведеного теоретичного аналізу та узагальнення емпіричного матеріалу підтверджується наша гіпотеза про те, що явище дезертирства як протиправне суспільно небезпечне діяння в умовах воєнного стану отримало нового гострого соціального значення. Про це свідчить низка соціально-правових і кримінологічних особливостей, котрі утворилися через вплив повномасштабного вторгнення рф на територію України.

Головними соціально-правовими особливостями дезертирства в умовах запровадження у країні режиму воєнного стану є: а) *зважає на ставлення законодавця до цього протиправного діяння*, що відбиває неоднозначну позицію соціуму до оцінки останнім дезертирства; б) в контексті воєнного стану *набуття дезертирством нового соціального значення як такого*; в) *неоднозначне ставлення української громади до оцінки цього протиправного діяння*.

Серед головних кримінологічних особливостей дезертирства слід відмітити: а) *значний злочинний потенціал*, що проявився з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну; б) *залежність випадків дезертирства від конкретної ділянки фронту*; в) *середній рівень латентності дезертирства з дією різновекторних чинників на цей факт*; г) *відсутність домінантного мотиву або принаймні кількох домінантних мотивів під час вчинення цього правопорушення*; д) у цілому *вплив фактору війни на характер явища дезертирства*.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy: zatv. Zakonom Ukrainy vid 24 bereznia 1999 r. № 551-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 22. St. 197. (in Ukrainian)
2. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia abo prokhozhenia viiskovoi sluzhby pid chas dii voiennoho stanu». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/239f0471-ab03-431d-a8bc-00578d2033db. (in Ukrainian)
3. Porivnialna tablytsia do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia abo prokhozhenia viiskovoi sluzhby pid chas dii voiennoho stanu». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/b7b4445f-4d35-4d9d-9a13-5def54711985. (in Ukrainian)
4. Pro vnesennia dopoven i zmin do Kryminalnoho i Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainskoi RSR: Ukaz Prezidi Verkhovnoi Rady USSR vid 14 zhovtnia 1974 r. № 3130-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady USSR. 1974. № 44. St. 445. (in Ukrainian)
5. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalno-protsesualnoho ta Vypravno-trudovoho kodeksiv Ukrainy: Zakon Ukrainy № 1483-III vid 22.02.2000 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 17. St. 123. (in Ukrainian)
6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi viiskovi zlochyny: Zakon Ukrainy vid 12 liutoho 2015 r. № 194-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 16. St. 113.
7. Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy: zatv. Zakonom Ukrainy vid 24 bereznia 1999 r. № 548-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 22. St. 194. (in Ukrainian)
8. Uholovnyi kodeks Ukraynskoi SSR. Kyev: Polytyzdat Ukrayny, 1964. S. 104–105. (in Russian)

Bibliography

Authored books

1. Anisimov H. M., Dziuba Yu. P., Kasyniuk V. I. ta in. *Zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyny): navch. posib* [Crimes against the established procedure for military service (war crimes):

- training manual] (Pravo, 2011) 184 (in Ukrainian)
2. Artemenko O. M. *Zlochyny proty poriadku prokhodzhennia viiskovoi sluzhby: kryminolohichne doslidzhennia: monohrafiia* [Crimes against the order of military service: criminological research: monograph] (Pravo, 2019) 224 (in Ukrainian)
3. Dmytrenko N. A., Shkuta O. O. *Zlochynnist u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia: monohrafiia* [Crime in the Armed Forces of Ukraine: criminological characteristics and prevention: monograph] (Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022) 186 (in Ukrainian)
4. Karpenko M. I. *Zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyny) teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia* [Crimes against the established order of military service (war crimes) theoretical and applied aspects: monograph] (VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2018) 420 (in Ukrainian)
5. Kavunsk A. O., Korniienko M. V., Shkuta O. O. *Dezertyrstvo v Ukraini: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty: monohrafiia* [Desertion in Ukraine: criminal legal and criminological aspects: monograph] (Vydavnytstvo «Iurydyka», 2023) 212 (in Ukrainian)
6. Kharytonov S. O. *Kryminalna vidpovidalnist za viiskovi zlochyny za kryminalnym pravom Ukrainy: monohrafiia* [Criminal liability for war crimes under the criminal law of Ukraine: monograph] (Pravo, 2018) 328 (in Ukrainian)

Edited books

7. Stratonova V. M., Strieltsova Ye. L. (red) *Viiskovi zlochyny: kryminalno-pravova, kryminalistychna ta kryminolohichna kharakterystyka: kol. monohrafiia* [War crimes: criminal-legal, forensic and criminological characteristics: col. monograph] (Helvetyka, 2015) 340 (in Ukrainian)

Journal articles

8. Kolodiaznyi M. H. 'Kryminolohichna kharakterystyka viiskovykh zlochiniv v Ukraini' [Criminological characteristics of war crimes in Ukraine] (2013) 26 *Pytannia borotby zi zlochinistiu* 109–117 (in Ukrainian)
9. Pazii B. A. 'Kryminolohichni osoblyvosti ta klasyfikatsiia kradzihok v Ukraini, shcho vchyniautsia v umovakh voiennoho abo nadzvychnoho stanu' [Criminological features and classification of thefts in Ukraine committed during a state of war or emergency] (2023) 45 *Pytannia borotby zi zlochinosti* 142 (in Ukrainian)

Thesis

10. Artemenko O M 'Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochinam proty poriadku prokhodzhennia viiskovoi sluzhby' [Criminological characteristics and prevention of crimes against the order of military service] (dys kand. yuryd. Naukovo -doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochinosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Kharkiv, 2018) (in Ukrainian)
11. Kasko T. Yu. 'Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochiniv proty poriadku prokhodzhennia viiskovoi sluzhby' [Criminal legal characteristics of crimes against the order of military service] (dys kand. yuryd. nauk Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova. Odesa, 2015) 264 (in Ukrainian)
12. Kupa D. Yu. 'Zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochynty proty poriadku nesennia viiskovoi sluzhby' [Exemption from criminal liability for crimes against the order of military service] (dys kand. yuryd. nauk Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv, 2018) 228 (in Ukrainian)
13. Puzyrevskiy Ye. B. 'Kryminolohichni analiz i zapobihannia viiskovym zlochinam' [Criminological analysis and prevention of war crimes] (dys kand. yuryd. nauk, Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2011) 186 (in Ukrainian)

Thesis abstract

14. Onyskiv A. M. 'Kryminalna vidpovidalnist za porushennia poriadku prokhodzhennia viiskovoi sluzhby, vchyneni v umovakh osoblyvoho periodu abo v boioyii obstanovtsi' [Criminal liability for violations of the procedure for military service committed during a special period or in a combat situation] (avtoref kand yuryd nauk Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Kyiv, 2017) 20 (in Ukrainian)
15. Senko M. M. 'Kryminalna vidpovidalnist za samovilne zalyshennia viiskovoi chastyny abo mistisia sluzhby' [Criminal liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service] (avtoref dys kand. yuryd. nauk NAN Ukrainy; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 2005) 18 (in Ukrainian)

Websites

16. Burdya I. 'Dezertyrstvo v ZSU: karaty chy proshchaty' [Desertion in the Armed Forces of Ukraine: punish or forgive?] (Zakon i Pravo. 12 lytnia 2024) <<https://www.dw.com/uk/dezertyrstvo-v-zsu-desatki-tisac-sprav-ale-do-sudu-dovodat-odinici2-a-69597844/a-69597844>> (in Ukrainian)
17. 'DBR zatrymalo dezertyra, yakij vtik zi sluzhby ta vykhvaliavsia pro tse u video' [The State Bureau of Investigation detained a deserter who escaped from service and bragged about it in a video] (Ofits. sait Derzhanoho biuro rozsliduvannia) <<https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrymalo-dezertira-yakij-vtik-zi-sluzhbi-ta-vihvaliavsia-pro-ce-u>>

video.> (in Ukrainian)

Кравець Д. М.

Щодо соціально-правових і кримінологічних особливостей дезертирства, що вчиняється в умовах воєнного стану

Статтю присвячено встановленню й всебічному аналізу впливу умов воєнного стану, запровадженого в Україні, на явище дезертирства. Такий вплив розглядається через встановлення й розкриття змісту низки соціально-правових та кримінологічних особливостей, якими характеризується дезертирство після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну.

У цілому підтверджується гіпотеза про те, що явище дезертирства як протиправне суспільно небезпечне діяння в умовах воєнного стану отримало нового гострого соціального значення. І свідченням цього якраз й є низка встановлених соціально-правових та кримінологічних особливостей дезертирства. При цьому до головних соціально-правових особливостей дезертирства в умовах запровадження у країні режиму воєнного стану автором віднесено: а) зважене ставлення законодавця до цього протиправного діяння, що відбиває неоднозначну позицію соціуму до оцінки останнім дезертирства; б) набуття дезертирством у контексті воєнного стану нового соціального значення як такого; в) неоднозначне ставлення української громади до оцінки цього протиправного діяння. Головними кримінологічними особливостями дезертирства визначено: а) значний злочинний потенціал, що проявився з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну; б) залежність кількості випадків дезертирства від конкретної ділянки фронту; в) середній рівень латентності дезертирства, на який впливають різновекторні чинники; г) відсутність домінантного мотиву або принаймні кількох домінантних мотивів під час вчинення цього правопорушення; д) вплив фактору війни на характер явища дезертирства у цілому. Виокремлені особливості важливо враховувати при аналізі цього явища та під час опрацювання системи заходів запобігання.

Ключові слова: правопорушення, дезертирство, соціально-правові та кримінологічні особливості, війна, латентність.

Kravets D. M.

Regarding socio-legal and criminological features of desertion committed under martial law

The article is devoted to the establishment and comprehensive analysis of the impact of the conditions of martial law introduced in Ukraine on the phenomenon of desertion. This influence is considered through the establishment and disclosure of the content of a number of socio-legal and criminological features that characterized desertion after the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. In general, the hypothesis that the phenomenon of desertion as an illegal socially dangerous act in the conditions of martial law has acquired a new acute social significance is confirmed. And a number of established socio-legal and criminological features of desertion are proof of this. At the same time, the main socio-legal features of desertion in the conditions of the introduction of martial law in the country are attributed by the author: a) the balanced attitude of the legislator to this illegal act, which reflects the ambiguous position of society towards the latter's assessment of desertion; b) acquisition of desertion in the context of martial law as a new social meaning; c) ambiguous attitude of the Ukrainian community to the assessment of this illegal act. The main criminological features of desertion are defined as: a) significant criminal potential that appeared with the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine; b) dependence of the number of cases of desertion on a specific section of the front; c) the average level of desertion latency, which is influenced by various vector factors; d) the absence of a dominant motive or at least several dominant motives during the commission of this offense; e) the influence of the war factor on the nature of the phenomenon of desertion as a whole. It is important to consider the specific features when analyzing this phenomenon and when developing a system of prevention measures.

Key words: crime, desertion, socio-legal and criminological features, war, latency.

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.